

ONOMASTIK TIZIMNING SHAKLLANISH TARIXI

*Fargʻona davlat universiteti, Jismoniy tarbiya va sport fakulteti,
Umumkasbiyfanlarni oʻqitish metodikasi Kafedrası assistent-oʻqituvchisi*

Ergashov Ulugʻbek Akbarali oʻgʻli

Elektron pochta: Uergashefff@gmail.com

ANOTATSIYA: Ushbu maqola onomastika – nomshunoslik fanining eng muhim nazariy jihatlarini qamrab oladi. Xususan, atoqli otlarning kelib chiqishi, ularning til va jamiyatdagi oʻrni, tarixiy taraqqiyoti va semantik xususiyatlari koʻrib chiqiladi. Muallif qadimgi dunyodan boshlab XX asrgacha boʻlgan turli davrlarda onomastika rivojiga hissa qoʻshgan faylasuf va tilshunoslar nazariyalarini tahlil qiladi. “Kallit” kabi ijodiy toʻqimalar, yangi nomlar hamda “kallit” nomlanishining lingvistik ahamiyati ham eʼtiborga olingan. Mazkur maqola Oʻzbekiston onomastikasining antroponimika, toponimika, mifonimika kabi boʻlimlaridagi izlanishlar jarayonini yoritib, ularning ilmiy-amaliy ahamiyatini koʻrsatadi.

Kalit soʻzlar: onomastika, nomshunoslik, atoqli ot, antroponimiya, toponimiya, kallit, semantika, madaniy meros, tarixiy anʼana, lingvistika, nominatsiya, anotatsiya.

Onomastika – nomshunoslik fani boʻlib, tilshunoslikning eng qiziqarli sohalaridan biridir. Uning asosiy maqsadi turli tildagi atoqli otlarning kelib chiqishi, maʼno qirralari va ishlatilish xususiyatlarini oʻrganishdir. Shuningdek, onomastika tilda mavjud boʻlgan barcha xususiy nomlarning tarixiy, ijtimoiy hamda madaniy omillar bilan uzviy bogʻliq holda shakllanish jarayonlarini kuzatadi. Shu tariqa, biz nomlarning tirik tarixidan boxabar boʻlamiz. Qadimgi zamonlardagi faylasuflar ismlar mohiyati, kelib chiqishi va belgilari haqida turli nazariyalar ilgari surishgan. Bu fanga boʻlgan eʼtibor bugungi kunda ham

so‘nmagan, chunki atoqli otlar tilning semantik boyligini kashf etishda eng muhim manbalardan biridir. Til taraqqiyoti jarayonida atoqli otlar doim e’tiborni tortib kelgan. Zero, atoqli otlar muayyan voqea-hodisa, shaxs yoki yer-suv nomini belgilash bilangina cheklanmasdan, xalqning o‘z dunyoqarashini aks ettiradi. Ajoyib tomoni shundaki, ularning shakllanishi ko‘pincha tarixiy, etnografik, madaniy, psixologik, hatto diniy jarayonlar bilan ham dastlabki davrlardanog bog‘langan. Shu sababli, onomastika bugungi kunda ko‘plab fanlar chorrahasida turibdi. Tarix, geografiya, adabiyotshunoslik, mantiq va falsafaning ayrim tarmoqlari uning izlanishlarida alohida o‘rin tutadi. Natijada, nomlar jamiyatning siyosiy, madaniy hamda ijtimoiy sharoitlaridan qat’i nazar, muayyan uyushgan tizim sifatida shakllanadi.

Bu fanning quyi bo‘limlari turli nom tiplari bilan shug‘ullanadi. Antroponimiya – inson nomlari (ism, familiya, laqab, ota ismi, taxallus va boshqalar)ning kelib chiqishi va tarkibini o‘rganadi. Toponimiya esa geografik obyektlar (shaharu qishloqlar, tog‘u daryolar) nomlarini tahlil qilib, ularning lingvistik va tarixiy-etnografik ildizlarini aniqlashga harakat qiladi. Shu bilan birga, teonimiya, zoonimiya, kosmonimiya, astronimiya kabi bo‘limlar ham mavjud. Demak, onomastika – tilning semantik boyligi manbai sifatida ishlovchi keng qamrovli soha. Bunda atoqli otlar, masalan, buyuk shaxslar nomlaridan tortib xayoliy afsona qahramonlarigacha bo‘lgan barcha nomlar haqidagi ma’lumotni jamlaydi.

Onomastik izlanishlarning tarixiy ildizlari qadimgi dunyoga borib taqaladi. Aflotun, Aristotel, Suqrot kabi olimlar ismlarning tabiati va bilishga bo‘lgan ta’siri xususida tadqiqotlar olib borganlar. Shuningdek, antik davrda atoqli otlarning “mifologik tasavvurlari” orqali tushuntirilishi yoki narsa bilan ismning bevosita bog‘liqligini isbotlashga qaratilgan dalillar ham qiziqarli. Demokrit va Empedokl kabi faylasuflar esa ism-narsa o‘rtasida aniq moslik yo‘qligi, nom berish voqea-hodisaga bog‘liq ravishda o‘zgarishi mumkinligini ta’kidlashgan. Ularning ilmiy

bahs-munozaralari natijasida inson tafakkuridagi ilk kashfiyotlar rivojlanishiga zamin hozirlangan. Oradan asrlar o'tib ham bu mavzu aktual bo'lib kelmoqda.

Keyinchalik, Yevropada Uyg'onish davrida faylasuflar inson nomlari va olamning ilmiy izohini yanada rivojlantirdi. Fikrlar keng quloq yozib, ismlarning semantik xususiyatlari chuqur tahlil qilindi. Jamiyatda yuz bergan islohotlar tufayli gumanitar fanlarda ham ismlarning mazmuni, roli va funksiyasi haqidagi qarashlar sezilarli darajada o'zgardi. Dekart, G.Leybnis, T.Gobbs kabi buyuk mutafakkirlar bu borada ilmiy-nazariy maqolalar yozishgan. Ayniqsa, T.Gobbs "narsalar va ularning nomlari" masalasi xususida ismlar inson idrokiga qanday ta'sir ko'rsatishini iloji boricha aniq tushuntirishga urinadi. U "ismlar o'z-o'zidan sifatga ega emas" deya ta'kidlar ekan, nomlarning ixtiyoriy tabiatiga ishora qiladi.

Garchi G.Leybnis nomlash jarayonida umumiy atamalar va xususiy ismlarning birligiga e'tibor qaratgan bo'lsa-da, ularning ma'noviy "qashshoq" va "boy" jihatlari ham mavjudligini e'tirof etgan. Masalan, shaxs nomlari ba'zan muayyan mashhur inson bilan bog'liq boy tasavvurga ega, yana shu nomdagi boshqa kishilar uchun esa ajralmas individual belgi bo'lib xizmat qiladi. Aynan shu xildagi turli qirralar onomastik tadqiqotlar uchun juda muhimdir. Shaxsga ism berish jarayonida xalqning tarixi, milliy urf-odatlar, diniy e'tiqodlari ham o'z in'ikosini topadi. Shu ma'noda onomastik birliklar ko'p qatlamli, murakkab hodisa sifatida e'tirof etiladi.

O'zbek tilshunosligida onomastik izlanishlar XX asrning o'rtalaridan boshlab faollashdi. Atoqli otlarga bag'ishlangan dastlabki tadqiqotlar E.Begmatov nomi bilan bog'liq. U "O'zbek ismlari imlosi", "O'zbek ismlari ma'nosi" kabi asarlari orqali o'zbek antroponimiyasiga alohida e'tibor qaratdi. Bunda ismlarning kelib chiqishi, yozilishi va talqini chuqur o'rganildi. Keyinchalik G'.Sattorov, R.Xudoyberganov, S.Rahimov singari izlanishlar davomchilari ham o'zbek ismlarining lingvistik, etimologik hamda ijtimoiy xususiyatlarini tahlil qilishdi. Natijada, o'zbek nomshunosligida antroponimika, toponimika, etnonimika kabi

sohalar keng rivoj topgan bo'lsa-da, mifonimlar va agnonimlar singari turlar nisbatan kam o'rganilgan.

Bundan tashqari, o'zbek toponimikasi ham 1970-yillarda rivojlanishning kuchli bosqichini bosib o'tdi. O'zbekcha oykonim, agronim, gidronim, oronimlar bo'yicha ko'plab nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari himoya qilindi. Tarixiy toponimika masalalariga doir B.Ahmedov va A.Muhammadjonovning ayrim kuzatuvlari, Sh.Kamoliddinning qadimgi turkiy toponimiyaga oid asarlari alohida e'tiborga sazovor. Bularning barchasi nafaqat lingvistik, balki tarixiy-etnografik merosimizni anglashga ham xizmat qiladi. Shuningdek, badiiy adabiyotlarimizda uchraydigan xayoliy nomlar, ya'ni mifonimlar ham maxsus o'rganishni talab qiladi. Zero, ular milliy ong, folklor an'analari va xalq dunyoqarashining betakror ko'rinishlarini o'zida mujassam etadi. Bundan tashqari, ilmiy-ijodiy texnika bilan yaratilgan nomlar ham borki, ular "kallit" kabi sun'iy so'zlar shaklida namoyon bo'ladi. "Kallit" misolida, bu nom muayyan tilga xos bo'lmagan, ammo onomastika o'rganishi zarur bo'lgan birlikdir. Zero, u nomlash jarayoni, semantik asos va lingvistik shakl kabi omillarni tahlil qilish imkonini beradi. Odatda bunday to'qima nomlar adabiy matnlar, kino hamda fantastik asarlarda uchrab, ijodkorlarning tasavvur doirasini kengaytiradi. Shunday "kallit" kabi nomlar milliy tafakkurimizni ham boyitishi mumkin. Shu bilan birga, bu so'zlar boshqa madaniyatlar bilan aloqani kuchaytirib, an'anaviy nomlanish chizig'idan tashqariga chiqadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, atoqli otlarni o'rganish – inson tarixiy xotirasi, madaniy merosi, ijtimoiy munosabatlari va tafakkur mahsulining mujassam ifodasidir. "Anotatsiya" shaklida beriladigan qisqa sharhlar esa onomastik tadqiqotlarning asosiy mazmun-mohiyatini tezda tushunishga yordam beradi. Qadim davrlardan boshlab, bugungi kungacha nomlash jarayonlari turli fanlar, xususan, tarix, falsafa, madaniyatshunoslik bilan chambarchas bog'liq bo'lib kelgan. Nomlarning semantikasini to'g'ri yoritish esa milliy ong va

an'analarimizni yuksaltirishda katta ahamiyatga ega. Shunday ekan, onomastika bo'yicha tadqiqotlar doimiy davom etib, yangi ismlar, to'qima nomlar yoki eski nomlarning tub ildizlarini kashf qilishda eng zaruriy vositalardan biri bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Ulug'bek, E. (2023). Dastxat matnlarida murojaat shakllarining qo'llanishi. *European journal of interdisciplinary research and development*, 15, 453-459.
2. Ergashev, U. B. (2023). Sportchilar faoliyati davomida xorijiy tillarning o'rni va ahamiyati. *Educational research in universal sciences*, 2(11 SPECIAL), 387-390.
3. Nurmatova, M., Ergashov, U. B., & Ergasheva, S. (2023). Pragmalingvistikaning shakllanishi va o'rganilishi. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 1(5 Part 2), 23-24.
4. Ergashov, U., & Rahimov, Z. (2023). Signature and its relationship to speech styles. In *International conference on business management and humanities* (Vol. 1, No. 1, pp. 68-69).
5. Mirzayeva, D., & Ergashov, U. B. (2023). Dastxat matn sifatida. *Бюллетень студентов нового Узбекистана*, 1(5 Part 2), 60-62.
6. Ergashov, U., & Sulaymonov, M. (2023). Sportchilar dasxatlarining funksional ahamiyati va xoslanishining bugungi kundagi o'rni. *Gospodarka i Innowacje*, 32, 1-4.
7. Эргашов, У. (2024). ВЛИЯНИЕ ЯЗЫКА НА КОГНИТИВНЫЕ И ПОВЕДЕНЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СПОРТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. *Research and implementation*, 2(6), 146-150.
8. Ergashov, U. B. (2024). SPORTCHILAR DASXATINING PSIXOLINGVISTIK HUSUSIYATLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(4 SPECIAL), 229-232.
9. Ergashov, U. (2024). Sportchilar dastxatlarining psixolingvistik tadqiqi (o'zbek va ingliz tili misollarida). *Research and Implementation*, 197-201.
10. Эрназаров, Г. Н. (2023). Сложные Формы Заявлений. *Central Asian Journal of Social Sciences and History*, 4(10), 114-118.